

DESPRE ADECVARE *On Suitability*

Prof. dr. Virgil PODOABĂ
Transilvania University of Braşov

Abstract

The author says that adequation is now of a major importance for literary critics. Adequation indicates the essential difference between literary critics and everything else, between those who do literary critics and those who do not.

Keywords: literary criticism, suitability, aesthetics, interpretation

Adaequatio rei et intellectus, orthótes tōn onomáton

Adecvarea a fost pînă mai ieri, aproape de la începuturile ei, un concept central pentru critica literară, după ce, secole de-a rîndul, începînd cu presocraticii, a fost astfel pentru filozofie. Teoretizată sub acest nume sau sub altele, precum, de pildă, la noi, sub cel de *fidelitate* faţă de sau de *supunere* la obiect, noţiunea de adecvare – lat. *adaequatio*, egalare, fr. *adéquation*, raport, adaptare, echivalenţă perfectă, conformitate desăvîrşită cu..., potrivire – se referă la relaţia specifică dintre discursul subiectului receptor şi obiectul estetic, dintre discursul critic şi opera literară, dintre textul interpretat şi interpretare, dintre interpretat şi interpretant. Indiferent care au fost concepţiile asupra operei şi indiferent cum a fost înţeleasă condiţia subiectului receptor şi a discursului său, pînă în prezent, toate tipurile de critică literară, de la Saint-Beuve şi Maiorescu încoace, dar şi majoritatea esteticilor vechi şi mai noi, au pretins într-un fel sau altul, implicit sau explicit, ca lectura critică şi interpretarea să fie adecvate la obiect, adică să respecte statutul estetic, artistic sau literar al obiectului, precum şi exigenţele de lectură şi interpretare, derivate din el, altele decît cele ale oricărui alt fel de lectură şi interpretare. Ori de cîte ori, în istoria doctrinelor critice, a fost lansată chemarea “Să ne întoarcem la opere !” – analogon al primei exigenţe fenomenologice: “Să ne întoarcem la lucrurile însele”, în germ. *zu den Sachen selbst* iar în lat. *conversio ad phaenomena* – despre adecvare la obiectul literar propriu-zis, la text, în specificitatea lui estetică, artistică sau literară, a fost, de fapt, vorba: “În istoria ideilor critice, întoarcerea la text, la imanenţa lui, a funcţionat – afirma un mare critic contemporan la începutul anilor '80 ai secolului trecut, într-un text în care invocă întoarcerea la opere – ca un principiu de specificare, ca un mod de disociere a esteticului de alte valori eterogene” (Mircea Martin, 1986, p. 46).

Evident, conceptul de adecvare nu este o invenţie a criticii literare, ci se înscrie într-“o tradiţie veche – chiar dacă nu cea mai veche a gîndirii a gîndirii filosofice şi religioase – conform căreia adevărul este potrivirea (*homoiosis*) unui enunţ (*logos*) cu un lucru (*pragma*) (Martin Heidegger, 1988, p.140). Această tradiţie a gîndirii filosofice şi teologice occidentale a instituit paradigma cunoaşterii adevărului ca, în formularea ei latină, *adaequatio rei ad intellectum*, adecvarea lucrurilor la intelect, altfel spus, ca raport între un subiect cunoscător şi un obiect de cunoscut şi ca punere în conformitate perfectă a minţii primului cu – sau ca supunere la – cel de-al doilea, deci, ca *adaequatio rei et intellectus*. E o paradigmă care a

suferit de-a lungul secolelor, firește, unele corecții, dar structuralmente a rezistat pînă azi. Construită de Platon și Aristotel și traversînd Evul Mediu, ea va ajunge nu numai pînă în modernitate, cînd va fi pusă serios în discuție de Nietzsche și Heidegger (Martin Heidegger, 1988, pp. 178-140, 169-203), dar va supraviețui și în contemporaneitatea postmodernă, cînd e contestată și deconstruită masiv, dar nu și înlăturată. Încă.

O altă tradiție, poate și mai veche, situează o altă înțelegere a adecvării pe filiera greacă a relației originar ontologice a cuvîntului cu lucrul, a numelui cu ființa lucrului, de fapt, a corespondenței numelui cu natura lucrului, cu ființa sa, tematizată de Platon în dialogul *Kratylos*, ca metodă de cercetare a realității, sub numele de *orthótes tōn onomáton* – însemnînd, în traducerea lui Anton Dumitriu corectitudinea numelor, îndreptățirea numelor, exactitatea numelor, cercetarea realității, investigația celor ce există, iar în cea a Siminei Noica, dreapta potrivire a numelor – și lămurită complet de Anton Dumitriu în capitolul *Orthótes tōn onomáton* din cartea sa *Alétheia* (Anton Dumitriu, 1984, pp. 66-83). Activă încă la Homer și Hesiod, această concepție platoniciană asupra cuvîntului saturat ontologic, după care ”numele corect arată însăși natura lucrului”, cum se exprimă Anton Dumitriu în capitolul citat, nu este invenția lui Platon sau a celor doi mari poeți, nu este doar de sorginte literară și filosofică, homeric-hesiodică și presocratică, ci are origini religioase străvechi. E, pe scurt, *arhaică* în sens cronologic și etimologic totodată, înscriindu-se în descendența a ceea ce Marcel Detienne a descris, în *Stăpînitorii de adevăr în Grecia arhaică*, sub categoria a ceea ce a numit prin formula ”cuvîntul magico-religios”. ”Cuvîntul magico-religios” constituie ipostaza originară a cuvîntului, opusă ”cuvîntului-dialog”, care apare mai tîrziu. Aparținînd doar poetului, profetului și regelui-judecător, în prima sa ipostază, cuvîntul ”face parte din *Physis*”, este ”un lucru viu, o realitate naturală care crește, care se dezvoltă”, iar prin caracteristica sa principală, eficacitatea, acesta este o putere institutivă, ”forță eficace” care ”înfăptuiește” efectiv realitățile pe care le rostește (Marcel Detienne, 1996, pp.105-175). Pe aceeași linie a relației cuvîntului magico-religios cu realitatea instituită de el a putut să apară și tradiția adecvării numelui la ființa realității denumite, *orthótes tōn onomáton*, care mai are ecouri, cel puțin în poezie, mai ales în teoriile poezilor asupra limbajului poetic, dar nu numai, pînă în modernitate și postmodernitate.

Cele trei alotropii ale criticii și adecvarea

În privința criticii literare în chip special, s-ar putea afirma că *întreaga critică* a cerut expres sau doar a presupus ca pe un lucru ce se-nțelege de la sine, fără să mai necesite să fie mereu afirmat sau teoretizat, adecvarea. În orice caz, într-un mod sau altul, adecvarea e pretinsă în toate cele trei alotropii ale criticii literare (Virgil Podoabă, 1999, pp. 30-38): în critica de judecată estetică, în critica de identificare și în critica instrumentală – în ambele ei versiuni importante: formală și conținutistă.

Astfel, privind opera dinspre forma împlinită și de la o anumită distanță reflexivă, critica de judecată estetică a pretins mereu și pretutindeni, explicit, adecvarea discursului critic la specificul estetic al operei literare înțelese ca întreg inviolabil: ”A îndrăgi o operă înseamnă a i ne supune – însă numai după ce am supus-o nouă înșine, după ce am ținut-o la distanță: după ce am pus-o în discuție” (Gaëtan Picon, 1973, p. 26) De asemenea, privind-o din extimitatea cealaltă a ei, adică dinspre subiectul creator și activitatea sa subiectivă,

creatoare, și străduindu-se totodată să suprimă distanța dintre subiectul critic și operă, ultima înțelegească tacit sau expres ca subiect creator întrupat, critica de identificare, de cum și-a definit statutul, a pretins implicit adecvarea prin însuși modul în care și-a descris – prin reprezentantul ei cel mai radical: Georges Poulet – relația specifică cu opera, înțelegească și în ea tot sub specia integralității: “Actul lecturii – la care se reduce orice adevărată critică – implică coincidența a două conștiințe: aceea a unui cititor și aceea a unui autor” (Georges Poulet, 1979, p. 23). E aici, cum se vede, inclusă exigența – ce-i drept, rareori realizabilă – a unei adecvări totale, ideale, împinsă pînă la coincidența subiectului cu obiectul.

În fine, nici criticile instrumentale tradiționale și moderne – nici cele care își derivă metodele de cercetare din disciplinele lingvistice, nici cele care și le derivă din științele umane – n-au ignorat adecvarea. Numai că, spre deosebire de primele două critici menționate, cea de-a treia, critica instrumentală, nu mai păstrează, de regulă, integritatea obiectului literar (estetic sau artistic), ci îl descompune, după cum e vorba de criticile instrumentale derivate din științele limbajului sau de cele derivate din științele umanului, pe *aspecte formale* sau *nivele de conținut*, astfel încît vom avea de-a face cu adecvarea parțială și parțial estetică în cazul criticilor instrumentale, să le zicem, formaliste, iar cu una, adesea, ignorînd valoarea estetică a operelor abordate sau neținînd cont suficient de ea, în cazul celor conținutiste. Oricum, însă, presupuziția adecvării nu dispare cu totul nici aici, ci își recondiționează – tacit sau expres – statutul după exigențele metodelor adoptate și adaptate. Nici măcar, de exemplu, în cazurile vechii critici biografiste, ce explica opera prin viața scriitorilor, ori al celei deterministe sau pozitivistă, care-o explica prin factorii de mediu și culturali, dar nici în criticile instrumentale contemporane, cum sînt critica ideologică, sociologică, psihanalitică, arhetipologică etc, exigența de adecvare nu este negată, chiar dacă nu e propriu-zis respectată în sensul de conformitate a discursului critic cu adevărul operei în integralitatea și specificitatea ei estetică. În acest gen de discursuri critice, exigența de adecvare la obiect se realizează regional, în funcție de aspectele și nivelele care-au fost selectate spre a fi investigate de fiecare din ele.

Luînd de bună această schemă triadică a ansamblului criticilor literare existente și considerînd că ea ar cuprinde *toată* critica sau ceea ce a fost numit *critica totală*, s-ar putea, în rezumat, afirma că – întrucît pretinde cel mai mare coeficient de adecvare, chiar adecvarea totală, pînă la coincidența subiectului critic cu opera, iar prin aceasta fiind, într-o definiție redusă la un singur cuvînt, echivalentă cu adecvarea însăși – critica de identificare reprezintă primul nivel, cel de pornire, cel fundamental, de bază, al adecvării, și că doar realizîndu-l în practica critică – fie expres, fie măcar tacit – mai întîi pe acesta, celelalte alotropii ale criticii literare au șanse, avînd o bază de plecare asigurată, să acceadă și ele la o adecvare plauzibilă. Fără baza reprezentată de aspirația criticii de identificare la adecvarea completă, atît critica de judecată estetică, cît și, mai ales, criticile instrumentale ar risca să-și întemeieze propria adecvare pe nisip, pe vînt. Prima ar fi, deci, condiția de posibilitate a realizării adecvării în celelalte.

Un episod românesc din istoria adecvării

Merită menționat aici, dar nu numai ca un eveniment de sintonizare cu *saeculum*-ul, ci și pentru urmările pe care le-a avut pînă azi, că în 1966 – adică la numai doi ani după ce au apărut, în Franța, *Eseurile critice* ale lui Roland Barthes și în același an în care îi apărea volumul *Critică și adevăr* (Roland Barthes, 1997, pp. 113-134, 133-157), care au zdruncinat

conceptul de adecvare sau, cu termenul folosit de el însuși, al fidelității față de text și au spulberat practic, o dată cu el, vechea idee a adevărului interpretății critice, înlocuită cu aceea de validitate (Serge Doubrovski, 1977, pp. 124-143) – critica română contemporană a înregistrat *un episod ieșit din comun*, pentru acele vremuri, *în istoria adecvării*. E anul de grație în care, sub numele de fidelitate, tînărul Nicolae Manolescu a pus în discuție în cartea sa *Lecturi infidele* și în *Postfața la Metamorfozele poeziei* – poate ca reflex românesc al aceluiasi episod critic francez – principiul adecvării critice, postulînd, în locul lui, principiul infidelității, în înțelesul următor: “Critica e – spune el – o lectură permanentă, care implică toate lecturile noastre anterioare, reflecțiile, confruntările generalizările, o idee despre literatură – personalitatea noastră întregă.[...]. Dar critica presupune în egală măsură infidelitatea față de lecturile anterioare. [...]. Critica e condiționată de infidelitatea lecturii, este, cu alte cuvinte, o lectură infidelă” (Nicolae Manolescu, 1966, p. 186). Atît lui, cît și lui Barthes le-a răspuns decis și competent în revista *Familia* (nr.10 și 11, 1966), apărînd ceea ce s-ar putea numi *fidelitatea fenomenologică față de operă*, Ovidiu Cotruș, într-un eseu capital pentru istoria adecvării în critica noastră, intitulat *Despre fidelitatea și infidelitatea criticii*: “Infidelitatea lecturii nu poate avea decît un singur sens acceptabil: ca infidelitate față de lecturile anterioare, explicabilă tocmai prin năzuința criticului înspre o înțelegere din ce în ce mai fidelă a esenței învăluite a operei de artă. Este perfect adevărat, după cum spune N. Manolescu, că obiectul criticii îl constituie nu numai structura văzută, ci și «infrastructurile nevăzute» ale operei literare. Critica literară nu este probabil decît un exercițiu al vederii, al acelei vederi originare, care cuprinde printr-un act de iluminare intelectuală esența operei de artă (ceea ce este incoruptibil în ea), separînd-o de ceea ce este accidental, adică legat de condiționările ei”. Astfel, “criticul știe că *perfecta adecvare* (s. n.) a inteligenței la natura obiectului specific al cercetărilor sale presupune o abstragere din condiționările limitative ale subiectivității. Faptul că această abstragere nu se înfăptuiește, în mod absolut, în toate situațiile concrete date, nu este un argument împotriva efortului de a o realiza și nu îndreptățește pledoariile în favoarea subiectivismului, ci probează, cel mult (însă chiar și acest lucru e discutabil), imposibilitatea depășirii toatale a limitelor spiritului omenesc.[...].

Așa-zisa funcție de instruire a spiritului critic este sublim didactică; el nu este un simplu «învățător» al altora, ci un inițiat și un inițiator. El descoperă, cum ar zice Roland Barthes, teoreticianul zelos al lecturii infidele, un «sistem de semne», care să facă văzut ceea ce este nevăzut; dar aceste semne sînt doar indicatoare ale drumului către realitatea obiectului estetic, și nicidecum suprastructuri adăugite, valide doar prin coerența lor interioară, cum afirmă criticul francez. Desigur, întrucît fiecare operă e o realitate autonomă și unică, drumurile către esența ei au la rîndul lor o direcție și o configurație specifice. Nu te poți apropia în același fel de opera lui Cehov sau de cea a lui Claudel. Critica normativă, de nuanță clasică, folosind indicatoare identice pentru toate drumurile și o singură cheie care deschide toate porțile, ascunde vederii normele interioare ale operei de artă, unificîndu-le, în mod artificial, prin subordonarea la o schemă normativă, neaderentă la adevărata lor natură. [...]. În orice caz, criticul nu trebuie să impună operei de artă norme din afara ei și nici să o «introducă» în una din structurile posibile, inventate de iscusința lui, oricît de coerente ar fi acestea, ci să descifreze, o dată cu normele interioare, și structurile ei reale” (Ovidiu Cotruș, 1983, pp. 29-31). Avem, în această frază cotrușiană concluzivă, răspunsul anticipat la afirmația teoretică de infidelitate barthesiană, viguros agravată față de cea din *Lecturi infidele*,

lansată de Nicolae Manolescu, dar nepusă mereu și în practica sa critică, în *Postfața la Metamorfozele poeziei*: “Criticul – spune el, punându-se de-a curmezișul punctului de vedere exprimat de Cotruș – creează o ipoteză care nu se va conforma pur și simplu literaturii, ci va încerca să o determine pe ea a i se conforma. [...]. Criticul introduce un sens, sensul lui, în concretul literaturii: acest sens va fi cheia muziclă a portativului de opere. O cheie care devine reală numai prin opere, pe care ne îngăduim să le citim coerent; în același timp, ea precede operele, care par scrise pentru a o adevăra, există înaintea lor și le așteaptă” (Nicolae Manolescu, 1968, p. 140).

Campionul adevăării

Campionul nuanțat al adevăării în critica română, pe pârția fenomenologică schițată de Ovidiu Cotruș, se va dovedi a fi Mircea Martin, pentru care – în eseul *Singura critică*, poate cel mai echilibrat, comprehensiv, concis, clar și expresiv text ce s-a scris vreodată la noi despre condiția criticii literare și despre exigența ei de adevărare – “singura critică valabilă e cea adevărată la obiect”. Și s-ar putea chiar afirma că, pentru el, critica însăși, prin natura ei, coincide cu adevăarea la obiect, de fapt, cu suita de adevăări posibile tuturor tipurilor de critică adevărată existente. Mai mult, adevăarea nu e propriu-zis un rezultat, ci mai curînd o premisă, o bază de plecare, însăși condiția prealabilă și principiul actului de înțelegere critică autentică, care e, finalmente, “putere de supunere la obiect”, adevăare adică: “dacă nu e înțelegere, critica nu e nimic. Iată de ce formele ei, implicînd o morală și angajîndu-se în cunoaștere, se constituie ca etape într-o hermeneutică fără sfîrșit, care, la rîndul ei, poate fi considerată o secvență dintr-o explicație globală a omului. Și din această cauză problemele ei interne și esențiale sînt probleme de adevărare. Singura critică valabilă este cea adevărată la obiect (dar nu există o singură critică adevărată la obiect), căci adevăarea presupune coerența discursului și validitatea demersului, adică saturarea obiectului, drept premise. Chiar atunci cînd se vrea o practică teoretică, problema adevăării nu poate fi evitată. [...].

Critica înseamnă înțelegere, ziceam. Ea nu este iubire, pentru că iubirea se dispensează de înțelegere, e necondiționată. Critica poate fi o «artă a admirației», cum bine a definit-o la noi Al. Paleologu, dar această admirație este, de regulă, condiționată, motivată, explicată. Sînt critici, după cum sînt oameni, în genere, care nu înțeleg decît ceea ce iubesc. Sînt alți critici și, de bună seamă, alți oameni care nu iubesc decît ceea ce înțeleg și dacă înțeleg. Cred că un critic ar trebui să înțeleagă și ceea ce nu iubește; după cum ar trebui să se apropie cu iubire de ceea ce nu înțelege: să încerce să înțeleagă și ceea ce la început n-a înțeles, să depășească momentele de contrarietate sau de opacitate printr-un elan de simpatie penetrantă. Abia după aceea judecata lui poate cădea fără întoarcere. Înțelegerea, deci, ca putere de supunere la obiect, ca probă de plasticitate spirituală, ca sfidare a închistării și suficienței, ca semn că dialogul există și comunicarea – comuniunea chiar – sînt posibile” (Mircea Martin, 1986, pp. 79-80).

Adevăarea ca turnesol

Pînă azi, cînd gîndirea postmodernă depune eforturi tenace să distrugă toate conceptele metafizicii tradiționale, iar o dată cu ele, implicit, și pe acela, pendinte, al adevăării, termenul de adevăare a avut o viață relativ stabilă. Cel puțin în România. Azi, însă, cînd Contextul pare să fi ajuns mai tare decît Textul – cînd bună parte din bătrînii critici, vorbind și scriind adesea

în numele unor grupuri sau grupusculi de interese extra-literare, se ocupă mai mult de strategii de canonizare și de propriile interese postume decât de opere, când o parte din tinerii critici, în loc să se supună operelor comentate, vorbesc, după moda postmodernă, mai mult despre ei înșiși decât despre obiectul comentariului, când, în plus, studiile culturale de imitație postmodernă, aflate în ecloziune, ignoră specificitatea estetică a literaturii, utilizând textul literar ca pe un document între altele, de o natură diferită, de pildă, ca pe o chitanță din secolul al XIX-lea – adecvarea pare să fi ajuns, pentru întâia oară, într-un pericol de moarte. De aceea, adecvarea a devenit, acum, de-o importanță vitală pentru critică. Adecvarea e chiar turnesolul care indică diferența esențială, specifică, între critică și altceva decât ea, între cine mai face critică literară propriu-zisă și cine nu face, chiar dacă ceea ce face se dă drept tot critică. Și poate că de-abia acum, mai mult chiar decât la începutul anilor '80, când a fost lansat, apelul campionului adecvării – exact așa cum l-a formulat, cu o concizie maioreșciană: “Să pornim, deci, de la texte, nu de la contexte, să nu ajungem, în nici un caz, la contexte înainte de a trece prin texte” (*Idem, ibidem*, p. 46) – a ajuns să aibă, pentru cine mai pretinde că face critică literară, justificare deplină.

Bibliografie:

- Barthes, Roland – *Romanul scriiturii*, Antologie, selecție de texte și trad. de Adriana Babeți, Postfață de Delia Șepețean-Vasilu, București, Ed. Univers, 1987.
- Cotruș, Ovidiu – *Meditații critice*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ștefan Aug. Doinaș, București, Ed. Minerva, 1983.
- Detienne, Marcel, *Stăpînitorii de adevăr în Grecia arhaică*, Trad. De Alexandru Niculescu, București, Ed. Symposion, 1996.
- Dumitriu, Anton, *Alétheia*, Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia antică, București, Ed. Eminescu, 1984.
- Doubrovski, Serge – *De ce noua critică ? Critică și obiectivitate*, trad. de Dolores Toma, București, Ed. Univers, 1977.
- Heidegger, Martin – *Repere pe drumul gândirii*, trad. de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, București, Ed. Politică, 1998.
- Manolescu, Nicolae – *Lecturi infidele*, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- Manolescu, Nicolae – *Metamorfozele poeziei*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Martin, Mircea – *Singură critică*, București, Ed. Cartea Românească, 1986.
- Picon, Gaëtan , *Scriitorul și umbra lui*, trad. de Viorel Grecu, pref. de Mircea Martin, București, 1973.
- Podoabă, Virgil – *Cele trei grații*, în Gheorghe Crăciun, *Competiția continuă*. Generația '80 în texte teoretice, Pitești, Ed. Paralela 45, 1999.
- Poulet, Georges – *Conștiința critică*, trad. și pref. de Ion Pop, București, Ed. Univers, 1979.